

ÚJVÁROSI EMESE

Didergő földi testben kuporgó égi lélek

Ludwig Wittgenstein írja *Tractatus*-ának végén: „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.” Félő, hogy erről sem lehet. Mégis kell.

Segít szövegeket tizenegy gyerek, a holocaust tizenegy szerencsés túlélője. S bár a könyv minden egyes emlékezője magyar anyanyelvű, a kötet nem Magyarországon látott napvilágot.*

Az olvasónak félre kell tennie az esztétikai értékelés szempontjait, bár egyes írások még ezen a téren is jelentékesek. Ennél sokkal érdekesebb az emlékezések dokumentumjellege. Egymás után olvasva őket fokozatosan kibontakozik egy rendkívül sokszínű kép a második világháborút közvetlenül megelőző időből, s megelenedik a korszak szereplői közül a fővárosi nagypolgár, a peremkerületben élő szorgalmas gazdálkodó, a belvárosi értelmiségi, a vidéki, máris gettószzerűen zárt városrészen élő szegény iparos, a középosztálybeli orvos családi élete. A tabló roppant sokrétű, hordozza a korabeli társadalomhoz való asszimiláció olykor meghökkenítő példáját (Székely Éva neveltetése), de a hagyományos, vallásos életvitelre is rátalálunk (Bauer Tibor).

Sok emlékezés tartalmaz reveláció erejével ható emlékképet, amely megrendíti a tágabb közösséghez tartozás addigi biztonságérzetét. Ilyen emlékkép a kalocsai kisvárosi idillben felnövekvő Kálmán Gáboré, akit március tizenötödike alkalmával ér a brutális, megalázó támadás. „Büdös zsidó! Te nem viselhetsz kokárdát! Eredj Palesztinába!” – ordítják a megtámadottnál alig idősebb, nemzeti érzelmű, hagyományörző ifjak. Nemcsak a kokárda és a sötétkék ünneplő ruha szakad el. Más is.

Egyáltalán, melyik az az életkor, amitől kezdve képesek vagyunk emlékeinket összefüggő sorba rendezni? A kötet írói közül a legfiatalabb hatéves, a legidősebb tizenhét a történetek idején. Nézőpontjuk természetesen különbözik. A kötet szerzői törekszenek arra, hogy akkori önmagukat jelenítsék meg. A gyermeki látásmód azonban hordoz egy manipulálatlan, őszinte elemet, amely bizonyos helyzetekben leleplező erejű, kényelmetlen, kellemetlen. Szembesít a felnőttek által kreált világ józan ésszel néha valóban érthetetlen elmebajával, melynek kicsúcsosodása a politika. Bauer Tibor írása ebből a szempontból hordoz igen érdekes elemeket. „Miért reszket a félelemtől több ezer ember? S miért nem az a négy ott közepén?” Igen. Ezeket a kérdéseket kellene föltennünk. A gyermeki kérdéseket.

Ugyanebben az emlékezésben találhatunk egy lehet-

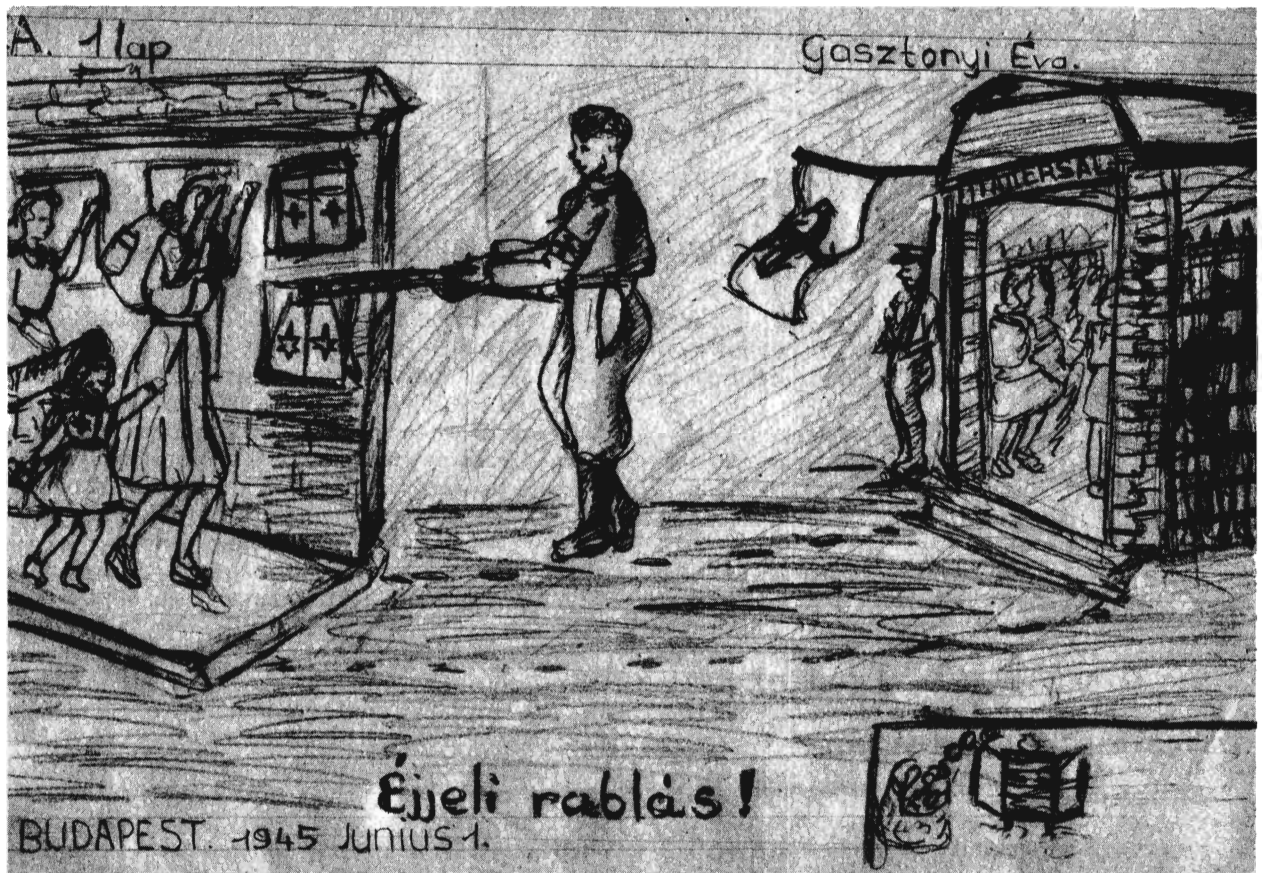
séges magyarázatot a félelem ontológiájára. Kezdetben nem volt félelem, csak elbizonytalanodás. A felnőttek sok mindent beszélnek, de amit az igazgató úr mond, ahhoz nem férhet kétség. A sok szokatlan történés azonban fokozatosan megingatja a biztonságérzetet, a papa életmódjának megváltozása, majd munkaszolgálatba hurcolása, a varrógép elásása, a német katonák megjelenése előkészíti a gyermeki pszichét a félelem jelenségének felfedezésére. A félelem mint betegség jelenik meg a téglagyári sorakozó alkalmával, olyan betegségként, amelyet a felnőttektől lehet elkapni, mint valami ragályt.

A sötét, az aljas, az érthetetlen egyre közelebb tolszik az olyan jól szituált kislányhoz is, mint Székely Éva. Mit kezdhet az egyén a primitív gonosz nyílt vagy alattomos megnyilvánulásaival? Akkor és most? Melyik ítéltető veszélytelennek, s melyik kiált hivatalos szankcióért? Vajon nem az „ártalmatlan” gúnyversikéssel kezdődött az egész? A társadalom hajlamos úgy viselkedni, mint az egykori iskolaudvaron a felügyelő tanár: verjük csak egymást. Győzzön az erősebb.

Székely Éva története több szempontból is tanulságos. Az események idején ő a legidősebb a kötet vallo mástevői közül. Tizenhét éves, éppen a gyermekkor és a felnőttkor küszöbén. Neveltetése szintén hordoz olyan elemeket, amelyek nem egyedülállóak ugyan a kor középosztálybeli zsidó értelmiségénél, de ennek a kötetnek az emlékezői között kivételesek. Az asszimiláció drámája játszódik le Székely Éva és családja sorsában. Modern, felvilágosodott nevelést kap, erős magyar kötődéssel, színvonalas, német szellemű iskolázattal. Értelmes, egyenes és bátor személyiség, s ezért kétszeres sok számára az antiszemitizmus első iskolai megnyilvánulása, saját lebegése a társadalmi csoportok között. Sehová nem tartozását keserűen éli meg, a seb gyógyíthatatlan. Sugárzóan külön a környezeténél, mégis valami heroikus bizonyítási vágy fűti. Bizonyít is: az egyre lejjebb süllyedő magyar társadalmi és politikai valóság kontrapunktaként szolgál jelleme kikristályosodásához, minél jobban lealacsonyodik környezete, ő egyre magasabb morális régióba küzdi fel magát. A lépcső, amelyen ugrál a Szent István parki bérházban, szimbolikus. Egyre feljebb, mindennap többet, nyughatatlanul. Sajnos kevesen nőnek fel hozzá, de akik igen, azokról megemlékeznek: a villamoson utazó középkorú munkás, az ismeretlen nő, aki a védett házba irányítja.

Székely Éva történetét egyedisége ellenére is összekapcsolja egy elem a többiekével: ez pedig az egyéni bátorság motívuma. A gyors döntési képesség, a határozott cselekvés életmentő lehet, s elgondolkodtató, hogy ezek az akciók kivételesek voltak. Csak nem kilógni a sorból, csak tisztelni a törvényeket, csak engedelmességni, akkor nem lesz semmi baj. Az események az ellen-

* *Young People Speak. Surviving the Holocaust in Hungary.* Compiled and Edited by Andrew Handler and Susan V. Meschel. Printed in the USA, 1993.

kező álláspontot igazolták, annak volt esélye a túlélésre, aki szembe mert fordulni a megszokással, aki ki mert lépni a sorból a szó átvitt és valóságos értelmében egyaránt. Ennek az attitűdnek köszönheti az életét Peter O. Milch, Andrew Handler, Székely Éva, Bauer Tibor. Kétkednünk kell szüntelenül és kérdezni gyermeki módon, mert olyan országokban, ahol törvénybe iktatták, hogy zsidó származású állampolgárok nem tarthatnak kutyát, rádiót, biciklit, megrendül az individuum törvények és törvényhozók iránti bizalma.

A kötetet lapozva a tömény aljasság és halálfélelem komor képeit időnként a humor teszi elviselhetővé. Ez a humor olykor morbid, a helyzet jellegéből következően. Bauer Tibor a gyermeki látásmódot nagyon szerencsésen imitáló emlékezésében több példát is találunk erre; amikor a kétségbeesett Mama a gettóban a következő szavakkal teszi kisfia elé a sűrű, barna levest, kisfiam, nemsokára már ezt sem eheted, a gyerek megkönnyebbülten felsóhajt. Szintén nála találjuk a következő mondatokat: „Azt mondják, nemsokára kirándulni megyünk. Még jegyet sem kell venni a vonatra. A nyilasok mindenről gondoskodni fognak.” Pillanatra felderítheti az olvasót Peter O. Milch történetében a mazsola-epizód, vagy a mélyhűtött lópecsenye elkészítésének receptje.

A vallomások alaphangja tárgyilagos, törekszik a tények rögzítésére, s azokat sincs jogunk bírálni, amelyekben túlteng az érzelem (Martha Hentz, Susan V. Meschel), csak ezek nem azon a módon hatnak az olvasóra, mint a fentebb említettek. Szerencsésebb a tárgyilagos megközelítés. Lehetetlen nem megrendülni a kilencéves Bauer Tiboron, aki hozzáad egy évet az életkorához, dolgozni akar, s a körülményekhez képest

megpróbálja magát jól érezni új szerepében. Ellátja a családot élelemmel, felfedezi Bécsset a villamos ablakából, s szörnyű lelkiurdalást érez az egyedül elfogyasztott kolbász miatt.

Peter O. Milch is megpróbál kitörni a védett kislány szerepből a rendkívüli körülmények hatására. Hosszúnapon ugyanúgy akar böjtölni, mint a felnőttek. Ő is kilencéves, s ezen a próbán elbukik, a testi gyöngeség és az anyai szigor véget vet a böjtnek. De ő is véghezvisz egy gyermek voltához méretezett hőstettet, hűgával együtt „megmenti” a papától kapott konyakmeggyet a nyilasoktól.

Igen, kis didergő földi testben égi lelkek próbáltak szembeszállni a gonosszal. Akkor szerzett sebeik kiheverhetetlenek. A könyvet olvasva s oldalanként megrendülést érezve mégsem hagyott nyugodni a gondolat: hiába szaporodott már kilométerekre a holocaustról összegyűjtött dokumentumok száma az archívumokban, hiába készült a BOTRÁNYRól több száz film, immár Oscar-díjas is, nem jut el azokhoz, akikhez kellenek. Az emberek bizonyos csoportja mindig vak és süket marad, ha ez a téma kerül szóba. Velük nincs mit tenni.

Velük nincs mit tenni? Singer, a Nobel-díjas író mondta egy önéletrajzi írásában, hogy hosszú élete során rájött, az embereken nem lehet segíteni. Az eseményeket szemlélve hajlamosak vagyunk hinni neki. Az individuum kiszolgáltatott a „politikai divatoknak”, ahogyan a szelíd Jókai nevezte ezeket az olykor korántsem ártalmatlan örököket. Az egyénnek egy küldetése van, akár felnőtt, akár gyerek: túlélni. Ha sikerül.

Olyan bátran és tisztán, ahogy a kötet szereplői tették.

A szökésben levő Székely Évát csak a szemérről ismeri fel az édesanyja, annyira elgyötört, sovány, rongyos. Gondoljunk csak bele; akit a világon a legjobban szeretünk, már csak a szemérről vagyunk képesek felismerni. A tekintetről. A lélekről.

Nem kívánhatunk mást azoknak a politikusoknak

sem, akik aljas indulatokat meglovagolva akarnak hatalomra jutni. Csak a szemérről ismerjük fel azt, akit a legjobban szeretnek. S ha önmagukat szeretik a legjobban, akkor a tükörből saját meggyötört pillantásuk nézzen vissza rájuk.

De elgondolkodhatnak ezen a könyvön is.

KERTAI KLÁRA

A LEGRÖVIDEBB ÉV

Ezerkilencszáznegyvenöt márciusában kezdtük meg iskolánk történetének legrövidebb évét. A falakon kívül még a háború véres emlékei kísértettek: hullákon lépdeltünk keresztül, akasztott emberek himbálódtak a fákon. Mi azonban el

akartuk hitetni magunkkal és ezzel a vérben úszó világgal, hogy az iskola megmaradt. Az osztályomban tizenkét kislány ült a padokban. Olyan szép, olyan igazi kislányok voltak. Közülük csak kettőnek éltek a szülei. És a hiányzók... Mariann... Őt a Dunába lőtték a szüleivel együtt. Cica. Őt így szólították otthon; mi is így hívtuk. Vele még a Svéd Követségen találkoztam. Két apró kislány... A felnőtteket tovább hajszolták, a gyerekeket lehagyták a határon. Cicát kanyaró vitte el. A legyöngült szervezetnek nem volt ellenálló képessége.

Mi, tanárok és gyerekek be nem gyógyuló, sérült lelkünkkel megpróbáltuk ráerőltetni magunkat az életre. Az iskola, a maga könyvbe zárt tudományával és kö-

vetelményeivel messze szakadt tőlünk. Osztályzat... valamikor olyan fontos volt a számunkra és a szülők számára is.

Mire orvoshoz vittem a gyerekeket, alig maradt közülük valaki. Még élt bennük a menekülés ösztöne: ki kell lépni a sorból, a tömegből... életet mentő szökés, hazugság.

Mi, tanárok megpróbáltuk az iskolát az életünkbe szorítani. Nem tudom, honnan, de szereztünk papírt, ceruzát.

Elképzelhetetlen volt, hogy valami tanmenetszerűen ránk parancsolt rajzot készítessek. Kocka, virágok, vetület... Minden téma a múltból olyan anakronisztikus volt.

Rajzóra van? Akkor rajzoljatok valamit...

Ezek a rajzok így készültek. És ti, szép kislányok, tisztos nagymamák valahol a nagyvilágban, elfelejtették ezeket az időket? Szoktatok-e róla mesélni az unokáknak?...

